

הרב מיכה הלוי
הרב הראשי פתח תקוה

משגיח הנוטל שכרו מן המושגח - כשרות השגחתו¹

ראשי-פרקים:

- א. מבוא
- ב. נאמנות המשגיח - עד אחד נאמן באיסורים
- ג. מקור דין עד אחד נאמן באיסורים - רש"י ותוספות
- ד. פעולת ה'בידו' כנגד "איתחזק איסורא"
- ה. נאמנות המשגיח רק בגלל 'בידו'
- ו. נאמנות בעל הבית או הפועל
- ז. חששות 'החילוץ' כיום הם רבים מספור
- ח. חזקת הכשרות הנדרשת מן המשגיח

א. מבוא

מטרת מאמר זה היא להציג את הזווית ההלכתית של המצב שהיה נהוג עד היום בהשגחה מטעם הרבנות הראשית, שהמשגיח היה נוטל את שכרו מהגוף שעליו הוא מפקח. יודגש, כי אין בדברים כדי להטיל דופי במי מהמשגיחים העושים את עבודתם נאמנה ובמסירות, ומונעים מכשול מיהודים רבים. מטרתו של מאמר זה הינה, כאמור, רק הצגת הזווית ההלכתית למצב זה של משגיח הנוטל שכרו מהגוף שעליו הוא מפקח.

כמו כן, אין מטרת מאמר זה להתייחס למצב קיים ולדון בו, אלא להציג את מבנה מערכת הכשרות האידיאלית לפי ההלכה, כאשר רמת הפיקוח עונה על הדרישה ההלכתית מבחינת נאמנות המפקחים

1. הערת עורך: ראה בקובץ זה מסתו של הגאון הרב מרדכי גרוס שליט"א, יו"ר בד"צ ועדת מהדרין, שמציג עמדה שונה מהנכתב במאמר זה - הן בנוגע לתנאים לנאמנות משגיח ולכן נאמנות עד אחד באיסורים והן בנוגע למשגיח המקבל שכרו מבעל העסק. וראה בענין זה מאמרו של הרב זאב וייטמן כנספח למאמר זה.

ב. נאמנות המשגיח - עד אחד נאמן באיסורים

יסוד נאמנותו של משגיח כשרות, הוא מהדין הידוע של עד אחד נאמן באיסורים. בענין זה מצינו בדברי הגמרא בגיטין (ב, ב) המדברת על גט שהגיע ממדינת הים, והשליח מעיד שנכתב ונחתם בפניו כראוי ולשם גירושין, ודנה הגמרא מהו יסוד נאמנות השליח, וז"ל הגמרא: ליבעי תרי, מידי דהוה אכל עדיות שבתורה עד אחד נאמן באיסורים. אימור דאמרינן עד אחד נאמן באיסורים, כגון חתיכה ספק של חלב ספק של שומן, דלא איתחזק איסורא, אבל הכא דאיתחזק איסורא דאשת איש הוי דבר שבערוה, ואין דבר שבערוה פחות משנים².

נמצינו למדים מדברי הגמרא, שעד אחד נאמן להעיד בדבר איסור להכשירו או לאסרו, ובזה שונה עדות איסורים מעדות ממון או עדות נפשות ודבר שבערוה.

ג. מקור דין עד אחד נאמן באיסורים - רש"י ותוספות

אמנם לא נתבאר בגמרא מנין לנו שאכן לעדות איסורים די בעד אחד, ואכן בדבר זה נחלקו רש"י ותוספות:

רש"י בגיטין (ב, ב ד"ה ומשני) כתב וז"ל: שהרי האמינה תורה כל אחד ואחד מישראל על הפרשת תרומה ועל השחיטה ועל ניקור הגיד והחלב³. נמצא שלפי רש"י המקור הוא ממה שהאמינה תורה כל אחד מישראל על תרומה, שחיטה וניקור⁴. והוסיף רש"י, שטבל ושחיטה אינם ראייה להאמין לעד אחד על דבר שהוחזק לאיסור, משום שבידו לתקנם, ועל כן נאמן עליהם.

תוספות שם (ד"ה עד) הקשו על דברי רש"י, שבהפרשת תרומה ושחיטה אינו נאמן כעד אחד באיסורים, שהרי שם ישנו מצב של 'איתחזק איסורא'⁵, ובשל כך אינו נאמן כעד אחד סתם אלא משום ש'בידו לתקנם', כי בידו להפריש תרומה ולהתיר הטבל באכילה, וכן בידו לשחוט הבהמה ולהתירה⁶.

2. לכאורה דברי הגמרא תמוהים, שהרי העד אינו מעיד על האשה עצמה ולהתירה, וכל עדותו אינה אלא על הגט, ולאחר שהעיד על הגט, ממילא האשה יכולה להתגרש בו, וכדברי הרמב"ם בהלכות סנהדרין (פט"ז ה"ו) שעד שהעיד על חתיכה שהיא חלב, לוקה מי שאכלה, כיון שהוחזקה כאסורה, ואף שלמלקות צריך שני עדים, כאן לוקים על פי העד. ואם כן גם כאן תועיל עדותו על הגט, ולאחר מכן יועיל הגט לגרש את האשה. וראה בענין זה בתורת גיטין שם,

3. בנידון זה ראה דברי הרמ"א (יו"ד סי' ככו ס"ג), שאכן נקט שחתיכה שאינה מנוקרת נידונית כ'איתחזק איסורא', וראה בדברי הט"ז שם (סק"ו) והש"ך (ס"ק כז) שביארו מתי נחשבת חתיכה שאינה מנוקרת כהוחזק האיסור ומתי לא.

4. ואם ישאל השואל, מנין לנו שאכן נאמן אדם על שחיטה וניקור כלפי חבירו, על כך כתב רש"י בשני מקומות שונים: בחולין (י: ד"ה עד אחד) כתב, שמקור הדברים הוא מהפסוק בדברים (יב כא) 'ובחת מבקרך ומצאנך', והוא ציווי לכל אחד מישראל, הרי שהאמינה לו התורה בענין זה. ועוד הוכיח רש"י זאת מלשון הכתוב (ויקרא א ה) 'ושחט את בן הבקר' שנאמר בקרבנות, והרי הכהנים אוכלים על ידי שחיטה זו, ולא מצינו שהצריכו להעמיד עדים על כך, הרי שהאמינה התורה לכל אחד מישראל על דבר זה. עוד כתב רש"י בענין זה ביבמות (פח. ד"ה ואמר), שאם לא נאמין לעד אחד האומר שחתיכה זו היא שומן ולא חלב (כל זמן שלא נחשד וכדלהלן), אין לך אדם האוכל משל חבירו, הואיל ואינו יכול לסמוך עליו (סברא מעין זו כתב הרשב"א בתשובותיו (סי' שיג)).

5. קרי: חתיכה זו מוחזקת באופן וודאי באיסור, ועדותו של העד משנה את מצבה מאסור למותר, כי הוא מעיד שנעשה בה מעשה המתיר, לא כן הוא בדבר ש'לא איתחזק איסורא', שבו אין העד מעיד על שינוי מצב מאיסור להיתר, אלא רק מברר בעדותו שדבר זה לא היה אסור מעולם.

6. התוספות הוסיפו וכתבו, שבשחיטה, אף שעתה אינו בידו לתקן, שהרי הבהמה כבר מתה ואנו דנים על בשרה. אך הטעם שנאמן הוא משום שהיה בידו לשחוט ולתקן, ולענין נאמנות די בזה.

על כן כתבו התוספות, שהמקור לדין עד אחד נאמן באיסורים הוא מנדה, שנאמנת לספור את ימי טהרתה בעצמה, ומעידה על עצמה שעברו ימי טומאתה, וממה שנאמנת על כך, מזה יש ללמוד שכל עד אחד נאמן באיסורים.⁷

ד. פעולת ה'בידו' כנגד ה'איתחזק איסורא'

ונראה לבאר את יסוד מחלוקתם של רש"י ותוספות, שלדעת רש"י בדבר שהוחזק האיסור ובידו לתקנו, נאמן רק מדין עד אחד, וזאת משום שתפקידו של ה'בידו לתקן' הוא לבטל את החיסרון של 'איתחזק איסורא', וכיון שכך, חזרנו לדין עד אחד נאמן באיסורים הרגיל. ואילו לדעת תוספות, גם כשבידו לתקנו, לא פקע עדיין החיסרון של 'איתחזק איסורא', ולפיכך כל כח נאמנותו הוא משום שבידו לתקנו.⁸

יש להוסיף, שהטעם שעד אחד אינו נאמן באיתחזק איסורא, הוא משום שכאשר הוחזק הדבר לאיסור, עדותו של העד מעידה על שינוי מצב מאיסור להיתר, ודווקא בלא הוחזק האיסור נאמן העד, כי עדותו מגלה שיש כאן היתר ולא איסור, ועל כן הוא נאמן, אך כשהוחזק האיסור, עדותו היא על שינוי מצב מאיסור להיתר.⁹

ה. נאמנות המשגיח - רק בגלל 'בידו'

כאן המקום להדגיש, כי במרבית המקרים, עדות המשגיח מטעם הרבנות, היא על דבר שהוחזק באיסור, כי בין אם השגחתו היא על פירות וירקות, שבמקרים רבים הם טבל ודאי ולכל הפחות ספק טבל, ובוודאי אם השגחתו הינה על מאפיה, שבזה בוודאי הוחזק באיסור כי כל עיסה חייבת בהפרשת חלה, ולא ניתן לעשות זאת קודם הלישה, שכן אין מפרישים חלה קודם שנעשתה עיסה. ובוודאי בהשגחה על חנות לממכר מזון מהיר מבשר ומוצריו, כי בעוד ששאר הבשר מגיע אל החנות כשהוא בחזקת כשרות אם נשחט והוכשר כהלכה, מוצר כמו כבד הנצלה בחנות, הוא בחזקת איסור מחמת הדם הבלוע בו, וצריך לשנות את מצב האיסור שבו על ידי צלייה.

לאור זאת, פשוט וברור שאין להאמין למשגיח הכשרות אלא אם כן הוא בידו לתקן. ולפיכך, כאשר אנו מבקשים לייסד מערכת כשרות שהיא אידיאלית מבחינה הלכתית, חובה על בעלי העסקים לחתום על כתב שליחות המייפה את כוחם של המשגיחים להפריש תרומות ומעשרות לפי הצורך,

7. וראה בדבריהם שביארו מדוע אין ללמוד מנדה שנאמן אף באיתחזק איסורא, שהרי נדה הוא מצב של איתחזק איסורא, שהוחזקה בטומאה ובאיסור.

8. כעין זה מבואר בדברי השמעתתא (ש"ו פ"ו) שהביא את דברי מהרי"ק (שורש עב) שכתב, שלגבי ממון אדם נאמן על שלו ונאמן אפילו איתחזק איסורא, אמנם לגבי נדה שאינה ממון של לעד אחד נאמן באיסורים, משום שה'בידו' מגרע את חזקת האיסור, וחזר דינה להיות כעדות רגילה. כתב השמעתתא, שייסוד זה שה'בידו' מגרע את חזקת האיסור, אינו כדברי תוספות הנזכרים כאן, ולדבריהם הבידו הוא טעם לנאמנות, וכמבואר בדברים כאן. והביא השמעתתא שם את דברי הר"ן בגיטין שם שמבואר מדבריו כדעת התוספות וכמו שנתבאר כאן, שטעם הנאמנות הוא מכח ה'בידו'.

9. כדברים הללו מבואר באגרות משה (יו"ד ח"א סי' סה). ובזה ביאר את החילוק בין איסור לממון, כי עדות עד אחד אינה בירור מוחלט, שכן יש לחוש שאומר בדדמי ועל פי ראות עיניו, ועל כן, בממון שצריך מעשה בית דין המסתמך על בירור גמור, אין די בעד אחד. לעומת זאת במעיד על דבר שלא הוחזק לאיסור או להיתר, כיון שאינו מחדש דבר אלא מגלה המציאות, די בבירור מכח עדותו אף שיש לחוש שאומר בדדמי, ואילו לענין ממון, כיון שעל פי עדותו נחדש פסק הבית דין, לפיכך אין מועיל עד אחד. ולפי זה, כשמעיד נגד דבר שהוחזק לאיסור, יש בעדותו דבר חדש, שמשנה את מצבו מאיסור להיתר, ועל כן אינו נאמן לפי הסוגיא בגיטין, וביבמות הסתפקו בדבר.

ולחילופין במאפיות ושאר בתי עסק, לבצע את התיקון ההלכתי הנדרש כראות עיניהם¹⁰.

לאור האמור עד עתה, לכאורה אין כל חיסרון במשגיח הנוטל שכרו מן המושגח, שכן עד אחד נאמן באיסורים, והיות שהוא בידו (כמבואר לעיל), נאמנותו היא אף במקום שיש חזקת איסור.

1. נאמנות - בעל הבית או הפועל

עדות על חנויות - רק ממוחזק בנאמנות

עד אחד נאמן באיסורין ולכאורה כל אחד. כל זאת נכון לזמנים קדומים, שבהם אכן היתר האכילה נקבע על פי הכלל האמור, וכל אדם יכול להעיד ולהתיר המאכל לכולם, אך לדעת הרמב"ם בכמה מקומות (וכדלהלן), מציאות זו אינה נכונה היום.

ובמה דברים אמורים?

כתב הרמב"ם בספרו "יד החזקה" הלכות מאכלות אסורות (פ"א הכ"ה) וזו לשונו: "בזמן שהיתה ארץ ישראל כולה לישראל, היו לוקחין היין מכל אדם מישראל ואין חוששין לו, ובחוצה לארץ לא היו לוקחין אלא מאדם שהוחזק בכשרות, ובזמן הזה אין לוקחין יין בכל מקום אלא מאדם שהוחזק בכשרות וכן הבשר והגבינה וחתיתך דג שאין בה סימן כמו שביארנו"¹¹.

וכתב הלחם משנה שם, שמקורו של הרמב"ם הוא מהתוספתא, שהובאה בדברי הגמרא במסכת עבודה זרה (לט, ב), וזו לשון הגמרא: "תנו רבנן, אין לוקחין ימ"ח מח"ג בסוריא, לא יין ולא מורייס ולא חלב, ולא מלח סלקונדרית ולא חילתית ולא גבינה אלא מן המומחה, וכולן אם נתארח אצל בעל הבית - מותר".

ואכן, הראב"ד בהשגותיו שם, חלק על דעת הרמב"ם, וכתב שאין להצריך מומחה לדבר, היות ואנו עוסקים בעמי הארץ, ואין אנו חושדים בהם שיחליפו דבר האסור עם דבר המותר.

מכל מקום, הרמב"ם העמיד לפנינו מציאות הלכתית חדשה, ולדבריו, כל זמן שהשווקים היו מלאים רק בתוצרת כשרה ומותרת, או אז איננו נצרכים לתקנות חדשות, אלא אנו פועלים על פי הכללים הרגילים, שבדבר שאיננו יודעים ידיעה מוקדמת על מצבו, נאמן כל עד, ואילו בדבר המוחזק לנו כאסור, אין עד אחד נאמן אלא אם כן בידו לתקנו וכאמור. אך משנשתנה המצב בשווקים (וכן בחו"ל מאז ומתמיד), וכאשר סחורה אסורה מצויה וזמינה מאד¹², הוצרכנו לתקן תקנה מחמירה

10. דברים אלו נכתבים לאור מציאות הקיימת בבתי עסק רבים, ובעיקר בחנויות של פירות וירקות יוקרתיים יותר, שבהן בעל העסק חס אף על כמות קטנה מהסחורה, והוא מעוניין למנוע מהמשגיח אפשרות להפריש תרומות ומעשרות, אלא דורש שיבדוק האם הסחורה הגיעה ממקור מפוקח כשהיא כבר מתוקנת מבחינה זו. מציאות זו שוללת את היתר ה'בידו' של המשגיח.

11. הרמב"ם שנה דבריו בהלכות שחיטה (פ"י הי"ד) וזו לשונו שם: "כל טבח שהוא יודע הטריפות האלו והרי הוא בחזקת כשרות מותר לו לשחוט ולבדוק לעצמו ולמכור ואין זוה חשש, שעד אחד נאמן באיסורים בין יש לו הנייה בעדותו בין אין לו הנייה בעדותו (בענין זה ראה להלן בנספח), וכבר ביארנו שאין לוקחין בשר מטבח ששוחט ובודק לעצמו בחוצה לארץ או בארץ ישראל בזמן הזה, אלא אם כן היה מומחה, ואם יצאת טריפה מתחת ידו מנדין אותו ומעבירין אותו ואינו חוזר לכשרותו עד שילך למקום שאין מכירים אותו ויחזיר אבידה בדבר חשוב או יוציא טריפה לעצמו בדבר חשוב". ושילש דבריו בהלכות מאכלות אסורות (פ"ג הכ"א), ואף פעם רביעית שם (פ"ח הכ"ז).

12. ומי שמכיר את המציאות, יודע כי היום ישנם פסי ייצור עצומים שאין עליהם כל פיקוח כשרותי, כגון סחורה המיוצרת בשטחי הרשות הפלסטינית, וכן סחורה המגיעה מחו"ל. וכמו כן, בשוק הבשר המקומי ישנו ספק גדול מאד מהמגזר הערבי, המחזיק במפעלו שני 'ליינים', בשר כשר, ובשר טרף באופן רשמי, המיוצר בתהליך הכולל הריגת הבהמות ללא שחיטה.

יותר, ולפיה מי שאינו מוחזק בנאמנות, אין קונים ממנו סחורה לאכילה. אין בתקנה זו כדי לקבוע מסמרות על נאמנותו וכשרותו של המוכר, ועל כן, בה בעת שאנו נמנעים מלרכוש בחנותו דברי מאכל, מחשש שמא הם מתוצרת אסורה ונתחלפו בשוגג או במזיד, עדיין אין לנו להימנע מלאכול בביתו ולסמוך על דבריו אודות כשרות המאכלים, כמבואר בפירוש בגמרא בעבודה זרה שהיא מקור דברי הרמב"ם¹³.

הצורך לבנות 'חזקת כשרות'

דברי הרמב"ם נפסקו על ידי הרמ"א בהגהתו לשולחן ערוך (יו"ד סי' קיט ס"א), ושם הובא בשולחן ערוך דינו של החשוד שאין נאמן להעיד על דבר איסור, וזו לשון השולחן ערוך: "החשוד לאכול דברים האסורים, בין אם הוא חשוד באיסור תורה בין אם הוא חשוד באיסור דרבנן, אין לסמוך עליו בהם, ואם נתארח עמו, לא יאכל משלו מדברים שהוא חשוד עליהם"¹⁴.

ועל כך כתב הרמ"א: "ויש אומרים, אפילו ממי שאינו חשוד, רק שאין מכירין אותו שהוא מוחזק בכשרות, אסור לקנות ממנו יין או שאר דברים שיש לחוש לאיסור. מיהו אם נתארח אצלו, אוכל עמו".

הנה כי כן, הרמ"א פסק להלכה את דעת הרמב"ם, ולאור דבריו, כאשר אנו מבקשים לבנות מערכת כשרות אידיאלית על פי ההלכה, שתהיה מקובלת על כלל הציבור, ותיתן מענה ראוי לכל החששות, חובה עלינו לבנות מערכת המבוססת על חזקת הכשרות, כאשר אין חשש מהחלפות אסורות.

ז. חששות ה'חילוף' כיום הם רבים מספור

וכבר בשלב זה ראוי להבהיר, שחשש ההחלפה הוא מצוי הרבה יותר ממה שניתן להעלות על הדעת, והוא קיים הן בסחורה המגיעה ממפעלים, שיש חשש (מציאותי מאד), של החלפת סחורה במקרה של חסרים בסחורה כשרה. כמו כן, המציאות כיום במסעדות ומטבחים, שכל סגירת תנור מפעילה את האש, והאש אינה פועלת (מטעמים בטיחותיים) בתנור פתוח, והיות שבכל מטבח קיימים עובדים שאינם יהודיים, יש חשש סביר ומציאותי שיתחלף המפעיל, והתנור יסגר על ידי הגוי, מה שמביא אותנו לחשש כבד של בישולי גויים. מי שמצוי בנבכי העניינים יודע שזהו רק קצה הקרחון וטיפה בים של חששות החלפה יומיומיים.

בשביל ליצור חזקת כשרות, זקוקים אנו לרמת מהימנות גבוהה ביותר, וזאת ניתן ללמוד מהמשך דברי הרמב"ם שם בהלכות שחיטה, שכתב וזו לשונו: "ואם יצאת טריפה מתחת ידו מנדין אותו ומעבירין אותו, ואינו חוזר לכשרותו עד שילך למקום שאין מכירים אותו ויחזיר אבידה בדבר חשוב או יוציא טריפה לעצמו בדבר חשוב".

13. מסתבר מאד שהטעם לזה הוא ממה שנתבאר לעיל בשם רש"י והרשב"א, שאם לא נסמוך על דבריו של עד אחד, אין לך אדם בישראל המתארח אצל חברו בביתו ואוכל ממאכילו, ועל כן, כל עוד אנו עוסקים באירוח פרטי זה אצל זה, עומדת הסברה הזו איתנה, ומכשירה את האדם להעיד על כך. שונים הם הדברים כאשר אנו עוסקים בפנ הציבורי, כאן עלינו להיזהר שבעתיים, ועל כן סבר הרמב"ם על פי דברי הגמרא, שאין לרכוש מוצרים לאכילה מאדם שאינו בחזקת נאמנות.

14. מקור דבריו הוא מהגמרא בבכורות (ל). שהחשוד על הדבר לא דנו ולא מעידו, ואין זה מהתקנה הנזכרת בעבודה זרה שהובאה לעיל (ועל כן גם אינו יכול לאכול אם נתארח אצלו, בשונה מדברי הגמרא בעבודה זרה ששם מבואר שאם נתארח אצלו, אוכל עמו), ובענין זה ראה הרחבה בנספח להלן.

דברי הרמב"ם אף נפסקו בשולחן ערוך (יו"ד סי' קיט סי"ז): "טבח שיצאת טריפה מתחת ידו, אין לו התנצלות לומר, שוגג הייתי".

והנה, בדברי הרמב"ם הללו מבואר, שאדם שלא נתן לבו לבדוק היטב שאינו מאכיל טריפות, אף אם לא עשה כן במזיד אלא בשוגג¹⁵, איבד את חזקת הכשרות, ועליו להוכיח באופן מוחלט שחמדת הממון לא גרמה לו לחוסר תשומת הלב שבגללה אירע החילוף.

ח. חזקת הכשרות הנדרשת מן המשגיח

והנה, בנוגע לחזקת הכשרות הנדרשת מן המשגיח, במחשבה ראשונה היה נראה שבעל הבית מועד יותר לטעויות בנוגע לחשש החילוף, ודוקא המשגיח הוא האדם היותר מוחזק לכשרות. אך כשמתבוננים בדבר נראה שדוקא בעל הבית נוהג בזהירות רבה יותר, שכן אם תתרחש טעות וימצא חילוף במוצרים שהוא מוכר, עשוי הוא לאבד את אמינותו ולספוג הפסדים כלכליים משמעותיים, עד כדי חיסול העסק במקרה קיצוני, לפיכך הנחת העבודה היא, שהוא יהיה זהיר יותר וינקוט באמצעים שונים שלא תתרחש תקלה מעין זו. לעומת זאת, נטייתו הטבעית של משגיח הכשרות (במבנה הקיים כעת, שבו המפוקח משלם את משכורתו), הינה לפעול עבור 'שקט תעשייתי', ולא לעורר בעיות או חששות¹⁶.

לאור האמור, אין ספק שבבואנו לייסד מערכת כשרות שהיא האידיאלית מבחינה הלכתית, לא ניתן לאפשר מצב שבו המשגיח מקבל את משכורתו מהמפוקח, כי בכך נוצר מצב של סתירה לחזקת הכשרות הנדרשת, ובוודאי שאינו מסייע לה.

ברור שמבחינה עובדתית, גובה השכר המשולם על ידי המועצות הדתיות הוא נמוך ממה שהמשגיחים מקבלים כיום מבעלי העסקים, והבעיה בנושא זה הינה אמיתית וכואבת, אך חובה היא להציג את הדברים כפי שהם, ולידע ולהודיע שהמצב הנוכחי הינו בעייתי מאד מבחינה הלכתית¹⁷.

15. לשונו של הרמב"ם 'יצתה טריפה מתחת ידו' משמע בשוגג. הערת העורך: הדברים מפורשים בחקרי לב (יו"ד סי' קנב), והביא חבל ראשונים הסוברים כן. ובנו בספרו 'אחי וראש' (יו"ד סי' ב) כתב לבאר את דברי אביו, שיש לחלק בין שגגה הקשורה לאומנותו, שבה אין לו טענת שוגג הייתי, כי עליו מוטל לעשות את אומנותו כראוי, ולכן גם בשוגג נידון כפושע ומעבירים אותו, מה שאין כן בשגג בדבר שאין אומנותו בכך, אין נידון כפושע (ואפשר שבאומנותו בכך הרי הוא כטבח אומן שקלקל שחייב אף בשוגג, ודו"ק). ומדבריו יש ללמוד לענייננו, שהרי כל עיקר תפקידו של המשגיח הוא למנוע החלפה, ואם אירע הדבר, אף בשוגג הרי הוא כפושע, כיון שזו כל מהות תפקידו כאמור. ודוקא בעל הבית, שאין אומנותו בכך, שהרי אין זה מתפקידו, אלא זה חלקו של המשגיח, לפיכך אם אירע חילוף בשוגג, אין להעבירו מחזקת הכשרות בשל כך, וראה בהרחבה בחקרי לב ובאחי וראש שם, בכל ענין זה.

16. קיימים מקרים רבים שבהם הלחץ המופעל על המשגיח הוא עצום. ורק לשם המחשה, משגיח של בית מלון שמקיים אירוע גדול בזמן הקרוב, ומחסני חומרי הגלם לא יקבלו עוד סחורה עד האירוע. והנה, כאשר המשגיח מבקש לבדוק האם הכל תקין ואין סחורה בעייתית וכדו', הרי ברור לכל בר דעת, שנטייתו ורצונו הם שהכל יהיה תקין, ושלא ימצאו בעיות, כי אם תהיינה כאלה, הרי הוא זה שטרפד את ההכנות וגרם ל'תקלה' טכנית גדולה... ברור אם כן מהי נטייתו הטבעית ומכאן זה לא ניתן להניח באופן פשוט שיש לו חזקת כשרות ונאמנות שנצרכת כדי להאמינו על כך.

17. אמנם בעבר היותר רחוק, חשש החילוף היה פחות מוחשי, אך בשנים האחרונות, לאור ריבוי העובדים שאינם יהודים, יחד עם טכנולוגיות חדשניות שיוצרות חששות כבדים מבחינה זו, נעשה המצב בעייתי הרבה יותר, וחשש החילוף מצריך ליצור חזקת כשרות מובהקת, ומצב שבו המשגיח נתון לחסדי המפוקח, הוא פתח ברור לפגיעה מהותית בחזקה זו.

הרב מיכה הלוי
הרב הראשי פתח תקוה

נספח: נגיעה ונאמנות בעדות

ראשי פרקים:

- א. לגבי אחרים אפילו חשוד נאמן
- ב. עניינו של דין 'גומלין' - נגיעה בעדות
- ג. חילוק בין סוגי "נגיעה"
- ד. כשנוטל שכר חשוד כמעיד על שלו

א. לגבי אחרים אפילו חשוד נאמן

הרמב"ם עצמו (מעשר פי"ב הי"ז) פסק וזו לשונו: "חשוד שהעיד על של אחרים נאמן, חזקה אין אדם חוטא ולא לו, ואין צריך לומר עם הארץ, לפיכך עם הארץ שאמר זה טבל וזה תרומה זה ודאי וזה דמאי אפילו בשלו נאמן, אמר אלו פירות מתוקנין בשל אחרים נאמן".¹

אם כן, הדברים קל וחומר, ומה אם חשוד לדבר נאמן על של אחרים, קל וחומר המוחזק לכשר (אלא שאינו בחזקת הכשרות ברמה הגבוהה הנצרכת), ודאי יהיה נאמן על של אחרים. וכיון שאנו עוסקים במשגיח ולא בבעל הבית, אם כן אדרבה, יש להאמינו, שהרי אין אדם חוטא ולא לו.²

דברי הרמב"ם נפסקו בלי חולק בשולחן ערוך (יו"ד סי' קיט ס"ז): מי שהוא מפורסם באחד מעבירות שבתורה, חוץ מעבודת כוכבים וחלול שבת בפרהסיא, או שאינו מאמין בדברי רבותינו ז"ל, נאמן בשאר איסורים. ובשל אחרים נאמן, אפילו על אותו דבר, לומר מותר הוא".

ולאור האמור, לכאורה ודאי שיש להאמין למשגיח, אף אם אינו בחזקת כשרות, שכן אינו גרוע מחשוד שעליו דיבר הרמב"ם, שלגבי של עצמו אינו נאמן, כי החשוד על הדבר לא דנו ולא מעידו

1. הראב"ד שם בהשגתו חלק על הרמב"ם, וזו לשונו: "אין דבר זה מחוור, שהרי הנכנס לעיר ואמר מי כאן מעשר ואמר אחד איש פלוני נאמן הקשו עליה בגמרא ועד אחד נאמן, אמר ר' יוחנן קל הוא שהקלו באכסניא מפני חיי נפש (הרי שבלא טעם חיי נפש לא יהיה נאמן). ועוד, דרבי מאיר סבירא ליה (בכורות ל.) החשוד בדבר לא דנו ולא מעידו, ואם קבעו הלכה כרבן שמעון בן גמליאל לענין מטיל מום בככור שהוא קנס, אבל לשאר איסורים חשוד אין מעיד". נמצא שבנוגע לחשוד הרמב"ם מיקל והראב"ד מחמיר (ואילו לענין חזקת נאמנות שנידונה לעיל, הרמב"ם מחמיר והראב"ד מיקל). ואכן רבים מהמפרשים מיישבים בדרכים שונות את דעת הרמב"ם, ומבקשים לתרץ את השגת הראב"ד מדין חשוד הפסול לעדות.

2. ואכן מפורש בש"ך שם (סק"ב) ובביאור הגר"א (ס"ק יח) שיש לחלק בין המעיד על של עצמו למעיד על של אחרים.

(כמבואר בבכורות ל, א), ולמרות זאת, מכח הסברא ש'אין אדם חוטא ולא לו' (ראה ב"מ ה, ב), נאמן.

לפיכך, לענ"ד יש להוסיף טעם בדבר, ולעגנו בנקודות הלכתיות נוספות, שמהן נלמד כי אם המשגיח נוטל שכרו מן המושגח, אין לסמוך על עדותו, וכדלהלן:

לכאורה היה נראה לפסול את עדות המשגיח הנוטל שכר, מטעם שנוגע בעדות, שהרי ודאי נוח לו להעיד שהכל כשר, בכדי למצוא חן בעיני בעל הבית הנותן שכרו. ואמנם, נוטל שכר להעיד כשר אם מדובר בשכר בטלה (ראה חושן משפט סי' לד סי"ח ברמ"א ובנושאי כלים שם בהרחבה), אבל כאן יש לפוסלו משום שודאי רוצה למצוא חן בעיני מעסיקו - המפוקח, כדי שלא יפסיד את ממונו אך יש לדון אם נוגע פסול לעדות איסורים. ולכאורה, לפום ריהטא, כשם שחשוד בדבר איסור כשר לעדות איסורים, וכן אשה הפסולה לעדות כשרה לעדות איסורים, גם נוגע יהיה כשר לעדות איסורים. ובאמת, שלכאורה ממקורו הוא מוכח, שהרי נתבאר לעיל שהמקור לנאמנות בעדות איסורים הוא מנאמנותו של כל אדם על הפרשת תרומה ושחיטה וניקור הגיד והחלב, ולתוספות המקור הוא מנידה. ובין כך ובין כך הרי זו עדות של נוגע בדבר, כי האדם בוודאי מעונין להכשיר את פירותיו לאכילה, והאישה מעידה על עצמה והיא בעל דבר.

ובאמת, שמפורש בדברי הרמב"ם שעד אחד נאמן באיסורים אף על פי שיש לו הנאה בעדותו, וזו נוגע בעדות. שכן כתב הרמב"ם (שחיטה פ"י הי"ד) וזו לשונו: "שעד אחד נאמן באיסורין בין יש לו הנייה בעדותו בין אין לו הנייה בעדותו", ואם כן מדבריו נראה, שיש להכשיר את הנוגע בעדות לעדות איסורים.³

ב. עניינו של דין 'גומלין' - נגיעה בעדות

אמנם, העומד לנגדנו הם דברי המשנה "החמירין (הנושאים תבואה על חמוריהם מעיר לעיר למוכרה) שנכנסו לעיר, ואמר אחד מהם 'שלי חדש ושל חברי ישן שלי אינו מתוקן ושל חברי מתוקן' אינן נאמנין, רבי יהודה אומר נאמנין". והטעם שאינם נאמנים, מבואר בגמרא בכתובות (כד, א), שהוא משום חשש 'גומלין', והיינו שאנו חוששים שמא מערימים הם, ומעיד זה על כשרות חברו מתוך הסכמה מוקדמת שהיתה ביניהם, שזה יכשיר כאן את סחורת חברו, ורעהו ישיב לו כגמולו במקום אחר. ומכח חשש זה נפסלת עדות החמר על חברו. ודברי המשנה הללו נפסקו ברמב"ם (מעשר פ"ב ה"י) כדעת תנא קמא, שיש לחוש לקנוניא שעשו ביניהם, ועל כן אין נאמנים באופן זה.⁴

3. וכן כתב החקרי לב (יו"ד סי' קצו) בהרחבה, והביא חבל פוסקים הסוברים כן, ונשא ונתן בדבריהם באריכות ובבהירות כדרכו.

4. ואם נפשך לומר שחשש 'גומלין' אינו מדין נוגע והוא חיסרון רק בעדות עד אחד, אינו כן, שהרי פסק השולחן ערוך בחושן משפט (סי' עז ס"ה) וזו לשונו: "אבל אם הוציא שטר על שלשה שיש לו אצלם כך וכך ממון, וטענו כולם ואמרו: פרענו זה בפני זה, אם כל אחד כתב סך ידוע בפני עצמם, ואין ביניהם שותפות, מעידים זה על זה ואין חוששין לגומלין". ומקורו מדברי ספר התרומות, וראה ש"ך שם. ונמצינו למדים, שבאופן עקרוני חשש גומלין הוא גם בשני עדים (ורק שם אין לחוש לגומלין כיון שזה חוב נפרד לכל אחד), ובהכרח שזהו פסול נוגע, השייך גם בשני עדים, ואינו ענין דוקא בעדות עד אחד. אמנם, ראה ריטב"א כתובות שם, וכן ביאור הגר"א על דברי השו"ע שם, שמהם משמע שחשש גומלין הוא רק בעד אחד ולא בשני עדים. אמנם, גם זה אינו ראייה, ושייך לומר שחשש גומלין הוא אכן מדין נוגע, אלא שבשני עדים אין לחוש לקנוניא של גומלין, כשם שמבואר בראשונים שאין מיגו בשני עדים, שאין אחד יודע מה בלב חברו, כי בשני עדים קשה יותר לעשות קנוניא, ועיין.

עוד יש להוכיח שנוגע פסול גם בעדות איסורין מדברי הש"ך ביורה דעה שם (סי' קיט ס"ק יח), שהקשה על הרמ"א שם מדוע סתם כדעת המחבר שחשוד נאמן להעיד לכל הפחות על אחרים, ואילו בחושן משפט (סי' לד סכ"ה) ובאבן העזר (ס"ס מב) כתב הרמ"א, שמי שחשוד על עריות פסול לעדות אשה, הרי שחשוד אינו נאמן לדבר שמועיל בו עדות עד אחד, כגון עדות אשה. ותיירץ הש"ך, שוודאי דעת הרמ"א להכשיר עדות החשוד על דבר כאשר הוא מעיד על אחרים, ומה שפסל הרמ"א את החשוד על העריות, הוא משום שנוגע בעדות, ומהטעם שביאר שם הש"ך.

מכל מקום, מדברי הש"ך נמצינו למדים, שגם בעדות איסורים (כמו בעדות אשה שכשר בה עד אחד ופסולים), אם הוא נוגע בעדות עדותו פסולה.

אך עתה קמה וגם ניצבה הקושיא ממעיד על הפרשת תרומה, וכן אשה המעידה על טהרתה, שהרי הם בעלי דבר ונוגעים בעדותם⁵, ומשם לכאורה מוכח שנוגע כשר.

ג. חילוק בין סוגי "נגיעה"

ועל כרחך צריך לומר, שודאי נגיעה הקשורה לעצם העדות אינה פוסלת, ומה שמצינו חשש גומלין או נגיעה שלדעת הש"ך פוסלת כאמור, היינו נגיעה חיצונית שאינה קשורה לגוף העדות, אך היא תלויה בה באופן מוחלט, ובזה יש לפסול הנוגע, ועל כן, כאשר יש לחוש לקנוניא כגומלין, או מעיד על אשה להתירה או לאוסרה ורצונו בכך שתהיה מותרת לו או שתהיה אסורה לו (ומים גנובים ימתקו כמבואר בש"ך שם מדברי הגמרא), זו נגיעה חיצונית הפוסלת את העדות גם בעדות אשה ובעדות איסורים.

יש להוסיף, שמבואר בפוסקים שחשש נגיעה בעדות אמור גם לגבי חשש רחוק ביותר, וכך כתב הרמב"ם (עדות טז ד): ודברים אלו אינן תלויין אלא בדעת הדיין ועוצם ביתו שיביין עיקר המשפטים וידע דבר הגורם לדבר אחר ויעמיק לראות, אם ימצא שיש לזה העד צד הנאה בעדות זו אפילו בדרך רחוקה ונפלאה הרי זה לא יעיד בה⁶, וכן פסק השו"ע (חו"מ סי' לז סעיף כא).

בנוסף, הפסול של נוגע בעדות אינו רק בנגיעה של ממון, וכמו שכתב הש"ך (חו"מ סי' לז סק"י)⁷. לא זו בלבד, כתב בשו"ת הרשד"ם (חו"מ סי' ב) שאפילו עדות שיש לה משמעות לגבי מינוי אדם לתפקיד, הופכת אותו לנוגע בדבר, משום שרצונו להתמנות הוא סיבה להיותו נוגע בעדות.

ומעתה, אין כל ספק, שמשגיח כשרות הנוטל שכרו מן המפוקח, יש כאן חשש 'גומלין' ממשי, שודאי נטיית לבו היא להתיר האסור (לא מפני שאנו מטילים דופי בכשרותו, אלא נטיית לב שאסורה, ולא גרע משוחד האסור אף לצדיקים גמורים, ודו"ק), וכדי שבעל הבית ימשיך לשלם את שכרו, כי אם ידווח על מרמה שנעשתה במזיד וכיו"ב, הוא עלול לגרום להסרת הכשרות, וכפועל יוצא מייד, להפסיד את מקום עבודתו, וזה ממש כחשש גומלין האמור.

על כן, דווקא כאשר המשגיח הוא עובד הרבנות ונוטל שכרו ממנה, אין עדותו מוטלת בספק ובחשש נגיעה, אך המצב הקיים, בו המשגיח תלוי לחלוטין בחסדיו של בעל העסק, הוא מצב

5. בטעמו של פסול נוגע, האריכו הפוסקים למענייתם אם הוא משום חשש שקר הוא משום בעל דבר, וראה סמ"ע ולבוש (חו"מ סי' לז סק"א) וקצות החושן (סי' לד סק"ד) ואין כאן מקומו.

6. כן כתב הרשב"ם במסכת בבא בתרא (מג: ד"ה ומשני): ואין לנו להכשיר אלא עד דפשיטא לן דאינו נוגע בעדות כלל.

7. אמנם בקצה"ח שם (סק"ב) נקט שצריך הנאת ממון דוקא.

מובהק של 'גומלין'.

ד. כשנוטל שכר חשוב כמעיד על שלו

ובר מן דין, יש לפסול את עדות המשגיח הנוטל שכרו, על פי דברי התשב"ץ (שו"ת, ח"א סי' סו) לגבי אנוסים המעידים על יין נסך, וכתב התשב"ץ שאין לפוסלם מדין חשוד, כיון שאין הלכה כרבי מאיר (בכורות ל, א) שהחשוד על הדבר לא דנו ולא מעידו (וכדעת הרמב"ם שהובאה לעיל, שאין לפסול חשוד בעדות אחרים), אמנם, כיון שהלכה כדעת רבי שמעון בן גמליאל (בכורות לה.)⁸, ולדבריו, החשוד על הדבר נאמן על של עצמו ולא על של אחרים, אם כן, כאשר נוטל שכר על שמירתו, הרי זה כשלו, ואינו נאמן להעיד על שלו.

ובטעם הדבר ביאר התשב"ץ, שכיון שנוטל שכר רק על דעת שהיין כשר, אם כן הוא נוגע בעדותו ורוצה להכשירו, וכדין נוגע⁹.

אמנם נכון שדעת הרמב"ם להכשיר עדות אפילו של חשוד אם מעיד על של אחרים, וכדברי רבי שמעון בן גמליאל, אבל הרי מבואר בתשב"ץ, שכאשר נוטל שכר, חזר להיות כשלו. וכיון שלדעת הרמב"ם במעיד על שלו צריך חזקת כשרות גמורה ומושלמת וכמבואר לעיל מדברי הרב בהרחבה, לפיכך, משגיח הנוטל שכרו מבעל הפירות, חשובה עדותו כעדות על שלו ושוב נזקקים אנו לחזקת כשרות גמורה.

לעומת זאת, אם הוא נוטל שכר מהרבנות, אין זה חשוב כשלו, כיון שדוקא כשנוטל שכר מבעל הבית הוא חשוב כנוגע, משום שבסיטואציה כזו, בעל הבית משלם לו שכר על דעת שיכשיר הפירות, והדבר ברור לכל בר דעת. מה שאין כן בנוטל שכר מהרבנות, אינו נמצא על תקן 'מכשיר הפירות', אלא על תקן 'מפקח', והדברים פשוטים וברורים.

על כן תקנה גדולה לבטל את המצב הקיים, בו משגיחים נוטלים שכר מהמושגחים ולחזור למצב הקודם, דהיינו או שכר מהמועצה הדתית או מחברת ניהול כשרות שע"י המועצה הדתית.

8. שם נחלקו לענין עדות על מום בכור, ואולם מבואר בנושאי כלים על השו"ע בסי' קיט, שהוא הדין לשאר איסורים הדין כן.

9. והביא ראייה מתשובת הרשב"א לגבי קרובי המורשה שאינם מעידים משום שהמורשה נוגע בדבר, וגם מדבריו יש להוכיח שנוגע פסול בעדות איסורים וכדלעיל.

